

Smid Bernadett

Eleven emlékek

Kothencz Kelemen (szerk.): Határjelek és hagyásfák

Mi is lehetne nagyobb meglepetés az alliterációk szerelmesének, mint hogy a híres hetvenediket hetven kollégája köszönti egyszerre, és az ünneplő kötet szerkesztői munkálatait egy alliteráló nevű, egykori kedves tanítványa, immár kollégája jegyzi. Már maga az ötlet is izgalmassá teszi a születésnap-i köszöntőt, hiszen ez a szerkesztői elv rangos kultúrtörténeti előzményekre tekint vissza. A megoldás ismerős lehet, hetven történet, hetven írás már szerepelt egymás mellett. Ptolemaiosz hetven(két) zsidó bölcsét hívott össze, és megbizta őket, hogy egy tengerparti házban, ideális körülmények között készítsék el a *Septuaginta*, az Ószövetség görög nyelvű fordítását. A *Sukaszeptati*, a *papagáj hetven meséje* a *csalfa asszonyok-ról* című szanszkrit mesegyűtemény szintén ennyi történetet tartalmaz, igaz, teljesen más célból született, az ingatag asszonyt Rámacsandra, a papagája különböző didaktikus történetekkel igyekszik visszatartani a hűtlenségtől.

A *Határjelek és hagyásfák* című tanulmánykötet hetven szerzője Bárh János néprajzkutatót köszönti. A könyvben felfedezhető egy közös szerzői szándék, amelynek köszönhetően az ünneplélt mozgalmas tudományos életéről, érdeklődéséről, pályájának alakulásáról is bőszéggel kapunk pillanattfelvételeket. A szerzők olyan kollégák, tanítványok, akik zömmel, szinte kivétel nélkül történeti-néprajzi témát öntöttek tanulmány formájába, és ezek az írások valamilyen módon kapcsolódnak Bárh János munkásságához. Életének egy-egy szakasza hol mulatságos igaz történetek, hol tudományos eredmények keretén belül elevenedik meg az olvasó szeme előtt. Áttekintésében én is inkább ezt az olvasatot szeretném követni, és a hetven szerző hatvankilenc tanulmányából csak néhányat fogok kiragadni, hogy aztán majd minden érdeklődő kedvére járja csak a saját útját a sorok között, ha kezébe veszi ezt az impozáns munkát.

Bárh János a Jánoshalma határában lévő illanci tanyavilágban született, számára ez a föld lett szívének és egyben a világnak is a közepe, a paraszti sors termékeny „hagyásfája”. Gyermekkorától fogva eleven tapasztalatot őriz a paraszti kultúráról, annak rendjéről, logikájáról, teljességéről. Az itt szerzett élményeiből, tapasztalatából bontakozott ki tudományos érdeklődése, pályája is, első tanulmányát, egy országos diákpályázatra beadott néprajzi dolgozatát illanci nagyapja, Rózsa Balázs elbeszélései alapján írta meg. A családi tapasztalat későbbi munkásságában is kiemelt szerepet töltött be, a ház, a tanyavilág, a településformák iránti érdeklődés apró sejtjeként bukkann fel a múltból, a szeretett hajlék berendezési tárgyai és a hozzá kapcsolódó történetek mélyen a lelkébe íródtak. Aztán ezek a kezdetben kavargó emlékképek sűrű szöveggé formálódtak, és a *Tanyasors, gazdasors* című monografikus kötetben öltöttek testet. Itt Rózsa Balázs személye már negyven év kutatói tapasztalatának fegyelmével jelenik meg, kirajzolódik a mindennapi élet, az egyén kapcsolathálója. A Bárh Jánost köszöntő kötet több szerzője is az ünneplélt írásai közül legkedvesebb olvasmányként hivatkozik erre a műre. Ahogy Kósa László, Bárh János egyetemi néprajzos szaktársa és kollégiumi lakótársa írja az ünneplélt munkásságát bemutató tanulmányában: a történész „*az öt fölnevelő tanya long durée*”-jét, hosszú történetét írja meg a *Tanyasors, gazdasors*ban mint személyes tanú. És még ha érződik is munkájában a személyes érintettség, „*éppúgy látatja a tanyai élet szabadságát, mint hátrányos helyzetét, a szépségét és az elvagyódást belőle*”. Az egyik oldalon az érzelmi érintettségből fakadóan ott van a múlt élményalapú felidézése, a ragaszkodás, illetve az ebből következő, az apró részleteket is rögzítő, dokumentarista igény, a másikon pedig a távolba is látó, elfogulatlan tudós tapasztalata, fegyelmzettisége, az Alföld-szakértő szemléletmódja. Azt hiszem, hogy ez a különös elegy egyébként Bárh János minden egyes írásában tetten érhető. A személyes hangvétel, az olvasmányos szöveg adatgazdagsággal és precizitással párosul. Verebélyi Kincső tanulmányában érzékenyen gondolta tovább az illanci tanyamonográfiát, az 1930-as években épített tanya életviteléről írottakat, a ház használatának témáját. Az évtizedek során a ház tereinek és berendezésének funkcionálitása úgy jelenik meg, hogy sikerül kilépni a térbeosztás sémáinak monoton szajkózásából. A tér – akárcsak az ünneplélt – a benne lakók világról és önmagukról való gondolkodását szemlélteti, ahol hiedelmek, hétköznapi és ünnepi cselekvések kapcsolódnak a különböző tárgyakhoz és lakóterhez. A tárgyak így válnak jelképpé az őket alkotó és használó ember számára, a családi környezet tárgyai pedig (pl. tükör, óra, szentkép, hangszer) európai keretbe illesztve nyernék tágabb értelmezési lehetőséget a Bárh Jánost köszöntő tanulmányban.

A tanyaélmény idővel a táj élményévé tágult, és az ünnepelt a magyar néprajz egyik meghatározó településnéprajz-kutatója lett. Neve összefonódott a Kalocsai Sárközzel, a Duna–Tisza közével, a Bácskával. Kezdetektől fogva a táj népességének dinamikája, változása érdekelte, és a tájban magának helyet alkotó ember teljes tudása, életmódja, szokásai, vallása, és mindezek érvényességi horizontja. Ezek a témák munkáiban egymástól elválaszthatatlan módon jelennek meg.

Budapesti egyetemista éveit alatt megismerkedett a Tálasi István-féle történeti iskola módszerével, és Voigt Vilmos óráit is látogatta, aki a kötetben a hajósi népelet elevenségéről mesélő lelkes, kedves tanítványról maga is megemlékezik. Alighogy a fiatal Bárh János a fővárosban kézbe vette történész-néprajzi diplomáját, szűk huszonhat esztendejével Kalocsán ő lett Magyarország legfiatalabb múzeumigazgatója. Húsz év múlva, 1990-ben Kecskemétre költözött, ahol leginkább megyei múzeumigazgatóként tevékenykedett. A sokasodó muzeológiai feladatok mellett a tájjal, az emberekkel való kapcsolata mindvégig eleven maradt. A hetvenedik születésnapjára készült kötetben a muzeológusi időszakról több személyes élményt oszt meg az olvasókkal Laczkó János, Kürti László. Az ezredfordulón végzett szakmai munka egy speciális részterületéről pedig Gráfik Imre számol be.

A kollégák Bárh János településnéprajzi és -történeti eredményeihez is csatlakoznak a kötet tanulmányaiban: a népszízetek kérdéséről, a népi kultúra táji tagolódásáról Borsos Balázs, a város-tanya dinamikus átalakulásáról Csatári Bálint földrajztudós, a mezővárosok sajátos jogi-gazdasági helyzetéről Novák László Ferenc, a hajdani Marosszék legfiatalabb településének fejlődéséről Pál-Antal Sándor, a városi kisközösségeket képviselő tizedesekről, fertálmesterekről Peterscák Tivadar számol be, az extenzív állattartással Juhász Antal foglalkozik a kötetben. Utóbbi szerző egy 1968-ban gyűjtött anyagát rendezti tanulmány formájába, közös 1971–72-es határjárásaikra emlékezik. Bárh János 1974-ben megalkotta a „táji kontinuitás” fogalmát, ehhez a fogalmi háléhoz kapcsolódik Fehér Zoltán tanulmánya, amely az 1770 és 1830 között eltelt hatvan év migrációját vizsgálja a bátyai anyakönyvek segítségével. A két Sárkőz közötti népességmozgással a kötetben Balázs Kovács Sándor tanulmánya foglalkozik. A nyolcvanas években a Kalocsai Érseki Levéltári kutatásai a Dél-Bácska megosztott településtípusai felé vezettek Bárh János életében. A közös táj, a közös érdeklődés tapintható ki olyan szerzők tanulmányaiból, mint Beszédes Valéria, Silling Léda, Silling István vagy Klamár Zoltán. A kiskunhalasi Szakál Aurél a szegénykő és a pellenég történetével, a normaszegők közösségi büntetésének módozataival foglalkozik tanulmányában.

Bárh János már az 1970-es években járt Erdélyben, és az elkövetkezendő két évtized egyre elmélyülő megfigyelései odáig vezettek, hogy a Székelyföld (Udvarhelyszék, Csíkszék) kutatása a kilencvenes évektől fogva munkásságának másik meghatározó eleme lett. Sorakoztak előtte az újabbnál újabb témák. Szócsné Gazda Enikő idézi írásában, hogy a magyar néprajzban talán egyedül Bárh János publikált jelentős tanulmányt a közutak használati rendjéről, amihez szervesen kapcsolódik az idézett szerző kötetbeli írása. Egyébiránt az ünnepelt kutató településnéprajzi, a szórványtelepülések népesedéstörténete iránti érdeklődést ezen a tájon is kiegészítette a szakrális néprajz művelése. Itt több olyan témába kezdett, amely esetében már csak a történelem alakulása miatt sem támaszkodhatott helyi kutatási előzményre. A kitaró terepmunka meghozta eredményét, és Bárh János olyan írásbeli és levéltári forrásokat kezdett feltárni, amelyekhez őelőtte senki nem nyúlt. Az erdélyi utakról rendszerint néhány ezer oldalnyi fénymásolatköteggel tért vissza, ugyanis a korrektség jegyében, ideális esetben eredeti példányokat sehonnan nem hozott el. Úgy képelem, hogy inkább ő maga vitt egy kisebb hűtőláda-méretű fénymásolót a terepre, hogy az archiválási feladatoknak mihamarabb, még helyben eleget tegyen. Szicsics Imre az 1990-es években járt többször Bárh Jánossal Erdélyben. Első közös székelyvársági útjukra emlékezve több történetet felidéz a kötetben az ünnepeltől, aki szervezte és vezette az ottani kutatást. Hiába okozott fejtörést a hangfelvételek, filmtekercsek áthozatala a vámon, a gyűjtések jó hangulatban és nagy intenzitással zajlottak. Székelyné Kőrösi Ilona szintén meghatározó élményként emlegeti azokat az időket, amikor a Katona József Múzeum és a megyei múzeum munkatársai az ünnepelttel közösen indultak el az általa vezetett székelyvársági gyűjtőutakra. Ő maga az asszonyors, asszonyserp témáját idézi a havasaljai táj adta gardálkodási rendből kiindulva. A megszorodó gyűjtőutak meghozták eredményüket, idővel Bárh János Erdély kutatói közé is végérvényesen beírta a nevét. Kutatási területe időközben kibővült egy Nagyenyed környéki falucsoporttal, ahol román–magyar kutatócsoportot irányított, és amelynek kiemelt települése Magyarlapád lett.

A kilencvenes években a terepmunkát erdélyi levéltári kutatások sora követte állami, egyházi levéltárakban és plébániai irattárakban. A populáris írásbeliség legszemélyesebb szférájába is bepillantást nyert, csíkszentgyörgyi és csikbánfalvi családi levelesládák forrásait nyitotta meg és ismertette meg az olvasóközönsséggel. Ennek a kitartó, állhatatos munkának az eredménye Kósa Lászlót idézve a következő lett: „1998 és 2013 között [...] [Bárh János] 15 önálló erdélyi kiadványt publikált, ebből 2004-ig hatot. Egyedüli szerzője 8-nak, társszerzője vagy szerkesztője 7-nek.” Ez már önmagában nézve is páratlan teljesítmény. Ezek között egyaránt

található településtörténeti és vallási néprajzi kötet, a különböző témákat pedig a székelység nagyfokú önszervező és öngazgató hagyománya fogja össze. Az intenzív kutatás során valahogy többször úgy alakult, hogy egy aprónak, „mellékterméknek” gondolt témából egy önálló kötet született, ahogy például a templom jobbágya esetében is történt. Könyveinek utószavaiban pedig beavatja az olvasót a téma kutatásának személyes történetébe, saját kutatói világába.

Az utóbbi években megjelenő munkák mögött az eddig feltáratlan, újszerű forrásokat lelkesen közreadó és értelmező kutató áll, ez az ünnepelt szakmai tevékenységének a számtalan eddig megemlíttet erénye mellett egy újabb. A tisztelgő kötetben több szerző követte ezt az üdítő gyakorlatot. S. Lackovits Emőke a székelység írásbeli kultúrájának egy ismeretlen darabját mutatja be: a Könczey család levéltárából előkerült, XIX. századi eszternelki udvarház látogatási naplóját elemzi. A forrás csupán két évet ölel fel, mégis rávilágít a család kapcsolatrendszerének jellemzőire, motivációira; a nevekből, a látogatás gyakoriságából az aktív kapcsolattartás mélystruktúráját ismerhetjük meg. Filep Antal Cs. Sebestyén Károlyról és kutatói örökségéről, szemléletéről szóló tanulmányában a szerző személyes emlékei, alapossága teszük lehetővé, hogy tanulságos szakmai tudománytörténeti adatokkal gazdagodjon a néprajz. Mód László szintén olyan témához és forráscsoporthoz nyúlt, amelyek vizsgálata szűk értelemben véve nem rendelkezik előzményekkel: ünnepi tanulmányában a XX. századi hegyközségekhez kapcsolódó dokumentumokkal foglalkozik. Arra vállalkozik, hogy a birtokos közösség által alkalmazott csőszök tevékenysége során keletkezett iratokban, jegyzőkönyvekben rögzített megtörtént esetek segítségével adjon bepillantást a szőlőörzés gyakorlatába és a hozzá kapcsolódó konfliktusos esetekbe. A sort pedig folytathatjuk néhány példával. Kocsis Gyula a tőle megszokott, fegyelmezett forrás közeli szemlélettel elemzi az úrbéri perek adatait, és a parasztság polgári földtulajdonhoz jutásának folyamatát. Szakál Aurél kiskunhalasi szegények- és pellengértörténetével, a megsegényítés módozatainak változásával foglalkozik tanulmányában. A kötetben a vasúti utazáshoz kapcsolódó, megtúrt szokás történetéhez szolgáltat adatokat a MÁV központi irattárát használó Máté György. Bárh M. János székelyföldi névföldrajzi térképlapok adatait elemzi, különös tekintettel a személynevek jelenlétére. Lakatos Andor pedig olyan témára és forráscsoportra hívja fel a figyelmet, amely országos szintű adatgyűjtést tartalmaz egy olyan korszakról, amelyből eddig kevés adattal rendelkezünk a vallásosság témáját tekintve.

A településtörténet mellett Bárh János kiténtetett figyelmet szentelt szerett témájának, a néphitnek, népi vallásosságnak. Ha áttekintjük korábbi publikációit, láthatjuk, hogy számára a táj életéhez szervesen hozzátartozik a vallásosság. Az idők során az illanci tanyák népének búcsújárásától a hétköznapi életet átható vallásosság bemutatásának igényéig jut el. Miután a hegyi tanyákról több átfogó írása jelent meg a kilencvenes évektől fogva, a *Jézus dicsértessék* című monografikus igényű kötetben, 2006-ban egyetlen település, Székelyvárság vallási népeletét dolgozta fel. Írt a vajdasági magyarság búcsújáró hagyományairól, foglalkozott a csíksomlyói búcsújárás történeti néprajzával is, a *vigasztaló Napbaöltözött Asszony* című írása 2000-ben jelent meg. A kilencvenes évek közös somlyói élményeire emlékezve született meg Mohay Tamás Bárh Jánost köszöntő tanulmánya, aki az ünnepelt által kutatott csíkszentgyörgyiek-bánkfalviak csíksomlyói búcsújárásáról számol be. Az 1992-ben tapasztalt események, a kereszthalja akkori forgatókönyve elevenedik meg a sorok mögött. A kötetben külön helyet kaptak azok a tanulmányok, amelyek a hitélet és mentalitás témakörében születtek. Bárh Dániel írása egy olyan témát dolgoz fel, amely a népi kultúra kora újkori, európai reformjának egy valamivel későbbi magyar párhuzamát állítja elénk, a szerző a kalocsa ifjúság templomi fegyelmzésének 1778-as rendszabályozását mutatja be. Szintén egy történeti töréspotot regisztrált Gyöngyössy Orsolya, amikor a harangozó i tisztség betöltésének rendjében beállt változást ragadja meg egy csongrád-külvárosi példa segítségével. Ugyanennek a korszaknak, a XIX. század végének, XX. század elejének új, polgári mintára szervezett vallásos társulatairól számol be Kunszentmárton példáján Barna Gábor. A tanyavilág vallási életének vizsgálata, a kápolnák története rajzolódik ki Schill Tamás írásából, aki levéltári adatok, valamint a Kalocsa Kollégium évkönyveinek adatai alapján dolgozta fel a témát. Limbacher Gábor a Balassák kékkői kegyhelyének teljes történetét igyekezett megragadni a barokk ájtatossági formáktól egészen napjaink kapitalista vallási megnyilvánulásaiig. Pastyk László figyelmét egy kegyhely kialakulásának kezdete ragadta meg, aki a ponyvakiadványokkal előmozdított Mária-kultuszról számol be Töröktpolya kapcsán, ezzel a vallási néprajzi kutatás eddig némiképp elhanyagolt irányát nyitja meg. Lukács László Szent Vendel tiszteletének adatait gyűjtötte össze a székesfehérvári egyházmegyéből.

A kötet nemcsak a kutató, hanem a nagyhatású oktató munkáját is bőséggel reprezentálja, a szövegek között tíz tanítvány teszi tiszteletét az ünnepelt előtt. A kötet szerzői közül Bárh János tulajdonképpen a kutatói pályája elejétől fogva Budapesten oktató Bali Jánost is ide sorolja, akit egy féleven kereszttől tanított 1993-ban, amikor Voigt Vilmos felkérte, hogy tartson egy történeti-néprajzi szakkollégiumot az ELTE egykori, Piarista közű épületében. A Szegeden eltöltött termékeny oktatói évek alatt lett mestere Simon Andrásnak, aki a kötetben a homoki szőlő- és gyümölcstermesztésről ad közre egy esettanulmány-

nyal megfelejelt forrást. Kothencz Kelemen még az úz-völgyi kutatásokban vehetett részt, Bognár Anikó Lapádon segédkezett mesterének, Gyöngyössy Orsolya, Kerekes Ibolya, Szücs Brigitta, Szakál Veronika, Deme Ágnes pedig a rákövetkező évek erdélyi terepmunkáin voltak jelen. Kerekes Ibolya ugyan 2006-ban Csíkbánkfalván *Az eleven székely tizeshez* gyűjtött kiegészítő adatokat, és az olvasótársulatok működésének járt utána, amikor találkozott azzal az asszonnyal, aki végül elmesélte neki az egész életét. A vele folytatott beszélgetések, mélyinterjúk néhány részletét olvashatjuk az ünnepi kötetben. A tanítványok körébe tartozik Benedek Csaba is, akit Báráth János Debrecenben tanított.

Az ünnepelt érdeklődésének és szakmai kapcsolatainak megfelelően Erdély a köszöntő kötetben is kiemelt helyet kapott. Szabó Árpád Töhötöm a bonyhai vásárt mutatja be, Zepezcaner Jenő pedig a székelyudvarhelyi vásárokat rekonstruálja töredékes történeti forrásokból. Pozsony Ferenc a háromszéki naptári szokások kutatástörténetét vázolja fel. Nagy Janka Teodóra a népi jogélet kutatásának erdélyi alakulásáról írt összefoglaló tanulmányt, amely az 1939–1948 közötti időszakot fedi le. Peti Lehel a posztszocialista állam keretein belüli útkeresés, boldogulás lehetőségét vázolja fel egy Kis-Küküllő menti település példáján, ahol a hagyományos alapokra helyezett gazdálkodást meghaladó elemek jelentették a korszerű stratégiát.

Kothencz Kelemen szervezőként, az anyagi források előteremtőjeként, valamint szerkesztőként is kiváló munkát végzett. Másfél éven keresztül kitartóan és lelkesen levelezett egy bajai íróasztal mögül a Kárpát-medence különböző pontjain íészkelő szerzőkkel. Közülük mind a hetvenen vigyáztak, nehogy leleplezzék a készülő kötetet, így a könyv valódi meglepetés lehetett az ünnepelt számára. Pedig a titok – saját létével összeegyeztethetetlen módon – igazán nehezen tűri az emberi jelenlétet. Mielőtt a szerkesztő további érdemeit felsorolnám, hadd tegyek egy megjegyzést, amely az egész szakmát érinti. A tanulmányok végén álló rezümék eltérő nyelven, hol németül, hol angolul kerültek a kötetbe, jó lett volna, ha van lehetőség ezek nyelvi egységesítésére, hogy külföldiek számára is könnyen áttekinthető legyen ez a kiváló munka. A szerkesztő külön érdeme viszont, hogy az ünnepelt utóbbi tíz évének bibliográfiáját sikerült összegyűjtenie, és ezzel – a hatvanadik születésnapra készült köszöntő kötet, a *Halmok és havasok* után – magunk előtt láthatjuk az elmúlt években sorakozó bőséges könyvészetet. Kothencz Kelemen követte az előző kötet bibliográfiai közlésének módszerét, és folytatólagos számsorral szedte rendbe a szerző munkáit, amellet, hogy a Báráth János által készített, publikált fényképek listáját is közölte. A kötet legvégére pedig olyan fényképek kerültek, amelyeket a jubiláló kutató tanítványai készítettek tanárukról. A 879 számozott oldalon, elegánsan fénylő, vékony műnyomó papíron megjelent ünnepi kötet kivitelében és tartalmában egyaránt impozáns munka.

Én még zsenge diákkoromban találkoztam Báráth Jánossal először, és azóta is akárhányszor látom, ugyanaz az őszinte, életigenlő mosoly kunkorodik az arcán, akár szakmai előadást tart, akár egy egyszerű, de annál izgalmasabb hétköznapi beszélgetést folytat.

(A hetvenedik életévébe lépő Báráth János tiszteletére írott tanulmányok, Bajai Dolgozatok 18.)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

N Y O M D A K F T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.